

A FASIZMUS ÉS OLASZORSZÁG ÓKORI EMLÉKEI

A FASISZTA KORMÁNYZAT uralomra jutásának legelső esztendeitől kezdve növekvő öntudatossággal kapcsolta össze eszményeit és uralmi rendszerének alapjait az antik múlttal és különösen a római császárság korával. Mint politikai gondolat a múlttal való kapcsolatok ápolása meglehetősen problematikus értékű ma, amikor az érzelmeket alig ismerő gazdasági tényezők szabják meg a nemzetek és világrészek politikai tevékenységét. De mint nemzetnevelő gondolat annál termékenyebb lehet a nemzet dicsőséges múltjával való minél elevebb és szorosabb kapcsolatok keresése és bizonyosan nem véletlen az, hogy maga Mussolini, akit joggal lehet „Dux et Magister“-nek nevezni,¹ tekinti a faszizmus és nem kicsi részben a maga személyes ügyének az olasz föld antik múltjával való kapcsolatok keresését.

Az olasz föld ókori emlékeinek kultusza alighanem a faszizmusban vált először az olasz nemzeti gondolat alkotó elemévé. A faszizmus megérkezése előtt az átlagos olasz ember hazája ókori műemlékeit és monumentális rom-maradványait az emberi kultúra nemzetközi kincseinek tekintette, amelyekhez őt csak a földrajzi adottságok révén fűzték szorosabb kapcsolatok. Különösebben nem csodálkozott tehát és nemcsak féltékenységet nem érzett, hanem egészen természetesnek találta, hogy idegenek, főként németek és angolok, valami számára nem túlságosan érthető és méltányolt lelkesedéssel vessék rá magukat ezekre az emlékekre, akár mint a művészi ihlet-szerzés kiapadhatatlannak látszó forrásaira, akár pedig mint tudományos érdeklődésük tárgyaira.

Ma még korai volna megítélni azt, hogy járt-e valamilyen eredménnyel a faszizmus sokféle ágazó nemzetnevelő tevékenységének ez az új kezdeményezése, amellyel az átlagos olasz embert közelebb akarja vinni az olasz múlt ókori emlékeihez. Hiszen a faszizmus vezető emberei tízesztendősi uralmuknak inkább csak a második felében gondolhattak arra, hogy ezt a gondolatot gyakorlatilag is próbálják megvalósítani. A legnépszerűbb és a tömegek fantáziájához legjobban szóló cselekedetük ezen a téren a Nemi-tó két gályájának kiemelése volt, amelyet Mussolini annyira személyes ügyének tartott. De ez a munka csak 1928 őszén, a faszizmus hetedik esztendejében kezdődött el és Caligula első gályája csak a következő év tavaszán került elő a tófenekérről. Az ókori római gondolatnak az olasz tömegek között való nép-

¹ L. erre vonatkozólag Balogh József ilyen című cikkét a Nouvelle Revue de Hongrie októberi számában.

szerúsítására a legtöbbet tett természetesen a császárkori Róma modern épületekkel eltartott fóruma és középületeinek kiszabadítása, bár nem szabad elfelejteni, hogy ez a Rómában folyó munka elsősorban városrendezés. Ez és nem az ókori emlékek feltárása és kiszabadítása a célja ennek a három-négy évvel ezelőtt megindított és a tervek szerint tizenöt évig tartó, óriási méretű közmunkának. Ami pedig Herculanéumot és Pompeiit illeti, az ott folyó, nagyarányú új ásások mögött sokkal inkább ott áll az imént már említett, nemzetközi tudományos érdeklődés, párosulva az idegenforgalom mind fontosabb államgazdasági tényezőként szereplő érdekeivel, mint hogy ezt egyáltalán úgy lehetne tekinteni, mint olasz nemzeti szempontokból folytatott munkát.

A fasizmus közvetlen és elvitathatatlan érdeme abban van, hogy a megelőző kormányoknál sokszorosan nagyobb mértékben nyújtott lehetőséget az ókori emlékek feltárására. A nemzetközi szellemi együttműködés elvét ezen a téren soha kétségbe nem vonta, de azért néhány külföldi tudományos társaság vagy egyetem kisebb jelentőségű munkáitól eltekintve, mint amilyen pl. a Mintumóban ásó philadelphiai egyetem, az ókori emlékek felkutatását elsősorban és mindenekfelett nemzeti ügynek tartotta és tartja. Az csak természetes, hogy a fasizmus nem termelt új archaeologus nemzedéket, amely ezt a munkát elvégezte, erre az idő is túlságosan rövid lett volna, hanem egyszerűen teret adott annak a nagyszerűen képzett archaeologus nemzedéknek, amelynek nesztora az 1925-ben elhunyt Giacomo Boni volt és amelyhez olyan emberek tartoznak, mint Roberto Paribeni, a római közoktatásügyi minisztérium Antichità e Belle Arti osztályának vezetője és az egész új archaeologiai korszak sokfelé ágazó tevékenységének legfőbb irányítója; Dávid Costantini, az Associazione Internazionale per gli Studi Mediterranéi elnöke; Corrado Ricci, a Rómában folyó ásások és úgynevezett liberazio-k vezetője; Antonielli professzor, akire a Caligula gályáinak kiemelését bízta és Mainri professzor, a nápolyi Museo Nazionale igazgatója, akihez tartoznak a Zóna Vergiliana ásásai Cumaeban, Herculanéumban, Pompeiiben és Paestumban.

Ezek az ásások már nem hoztak és nem hozhatnak napfényre olyan eredményeket, mint amilyen kincseket hoztak ki a föld alól előbb a renaissance-kor kincskereső ásásai, később pedig a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig tartó rendszeres és már a tudományos archaeologia szellemében végzett ásások, amelyeknek irányító szelleme Winckelmann volt és amelyek mint az ókor megelevenült csodavilágát tárták fel az etruszk sírok tarka szarkofágjait és vázait, Pompeii eltemetett utcáit és a selinuntei templomok domborműveit a múlt század eleji emberek előtt, akik annyi őszinteséggel tudták átélni erősen irodalmi ízű romanticizmusuk intellektuális elragadtatásait.

A TUDOMÁNYOS és rendszeres archaeologiai kutatásnak első nagy korszaka, ami természetes is, még sok munkát hagyott félbe, elvégezetlenül. A lendület is meglassult a század közepe felé, később pedig a risorgimento mozgalmas évei nem voltak alkalmasak az archaeologiai kutatás több nyugalmat kívánó munkájára és különben is a XIX. század második felének új olasz nacionalizmusát, majd az

Unita Italia fejlődését nem olyan eszmék irányították, amelyek kedveztek volna az ókor emlékeivel való intenzívebb foglalkozásnak. A megelőző évtizedekben napfényre került ókori emlékek iránt az érdeklődés alábbhagyott, ha teljesen meg nem szűnt, és legfeljebb a szaktudósok reménytelenül jelentéktelennek látszó világában élt tovább.

Éva Tea Boni, az előbb említett Giacomo Boni leánya, beszéli él az atyjáról írt és mostanában megjelent kétkötetes életrajzban (*Giacomo Boni nella vita del suo tempo*, Milano 1932), hogy a nyolcvanas évek elején miként találkozott atyja, mint lelkes, fiatal tudós Pisában John Ruskinnal, a „szépség apostoláéval és az olasz föld nagy szerelmesével. A találkozásból Ruskin élete végéig tartó, meghitt barátság lett és amiként Winckelmann volt a száz évvel előbb megkezdett archaeologiai korszak szellemi atyja, Bonin keresztül Ruskin erősen intellektuális, de őszinte lelkesedése adott új ösztönzéseket és tűzött ki új célokat azok elé, akiknek minden vágyuk az volt, hogy a még mindig gazdag archaeologiai eredményeket ígérő olasz földön további és ez alkalommal sokkal rendszeresebb és tudatosabb kutatásokat és ásatásokat végezzenek.

Tervekben nem volt hiány, de anyagi erők és a hivatalos kormányhatalom nagyobbarányú támogatása nélkül jelentősebb munkát nem végezhettek. Még legtöbb történt az etruszk sírvárosok, főként Orvieto, Caese, Vulci és Veii emlékeinek rendszeres feltárása körül, így pl. Veüben a háború alatt folytatott ásatások hozták napvilágra Apollónak azt a monumentális, most a római Villa Giuliaiban őrzött terrakottaszobrát, amely az etruszk művészetnek azóta is páradanul álló, nagyszerű alkotása. Mainri professzor is megkezdte ásatásait a cumaei Akropolison, hogy feltárja Sibylla barlangját, de ezek az ásatások részben a háború miatt, részben anyagiak hiányában nemsokára félbeszakadtak. Arra pedig, hogy a költséges ásatásokat megfelelőképpen folytassák, akár Pompeii még ki nem ásott részében vagy Herculaneumban, még csak gondolni sem lehetett. Corrado Ricci is már 1911-ben teljesen elkészítette a Traján vásárcsarnokára és a hozzá csatlakozó császárfórumok kiásatására vonatkozó terveit, amint azt illusztrációképpen közli is az elmúlt évek ásatásairól beszámoló egyik füzetében (*H Mercato di Trajano*, Roma, 1929). De a munkálatok megkezdésére Rómában sem volt pénz, noha a római városi tanács nagy városrendezési terveit 1909-ben az olasz parlament külön törvénybe iktatva hagyta jóvá.

A változás, amelyet az új archaeologiai korszak kezdetének lehet tartani, 1925 körül következett be. A fasizmus, mint államhatalom, ettől az időtől kezdve vette fel hivatalosan programjába az ókori emlékek fokozottabb mértékben való feltárását, számbavételét és intenzívebb gondozását. Nagyobbarányú ásatások először Herculaneumban indultak meg 1927-ben, két évvel később, 1929-ben, pedig Rómában a néhány esztendeje már tartó előkészítő munkák után teljes erővel megkezdték az ásatásokat, illetve liberazio-kat a Colosseum és a Piazza Venezia közötti városrész végleges rendezésével, amelynek során a császárfórumokat és Traján vásárcsarnokát szabadították ki a rájuk és föléjük épített modern épületekből.

De megkezdődött az archaeologusok munkája Olaszország minden részén. Az Adriai-tenger partján Aquileiában az 1920-ban megkezdett ásátások során a császárkori tengeri kikötő romjait kutatták fel. Tovább délre, a Pó torkolatánál közel a tengerparthoz, Comacchio mellett a Valle Trebba lecsapolási munkái közben az ókori Spina romjait találták meg és az 1922-től 1931-ig végzett ásátások alatt a gazdag etruszk sírváros ezennél több sírját tárták fel. Sok új és értékes lelet került elő a Maremmák mentén fekvő, Ósrégi-tengerparti etruszk városokban folytatott újabb ásátások alatt is, elsősorban Populoniában és Cerveteriben. Szardíniában 1929 és 1931 között Taramelli ásátásai a praehistorikus korból származó titokzatos nuvaghi építmények közül kutattak át többet és hoztak felszínre újabb értékes leleteket, amelyek talán közelebb segítenek ahhoz, hogy megértsük a szardíniái ős kultúra eddig meg nem fejtett titkait. Nagyobb ásátások folytak Ostiában is, ahol csak a háború utáni években végzett ásátások tárták fel ennek a nagyszabású ókori kikötővárosnak sok eddig teljesen ismeretlen épületét. Közöttük néhány, így a híres Casa di Diana és egy ókori áruház romjai, olyan épségben maradtak fenn, hogy ezeknek az épületeknek ismerete sok tekintetben megváltoztatta a császárkori Róma építkezéséről eddig elfogadott nézeteket. A kikötőváros területén történt ásátásokon kívül 1931-ben fedezték fel a császárkor legjelentősebb nekropolisát is a Tiberis torkolatának közelében fekvő Isola Sacrán, közvetlenül Ostia mellett.

A legösszefoglalóbb képet ezekről az ásátásokról az a kiállítás nyújtott, amelyet az olasz közoktatásügyi minisztérium és az Associazione Internazionale per gli Studi Mediterranéi rendezett az idei év tavaszán Rómában. Ez a kiállítás, különösen az archaeologiai részben, mindennél nagyobb elismerés volt a fasiszta állam igen magas színvonalon álló kulturális felfogása és áldozatkészsége mellett, hogy vállalta a költségét és kötelezettségeit annak a kiváltságnak, amelyet az olasz föld archaeologiai kincseinek feltárása és azoknak méltó gondozása jelent.

Egyébként az imént felsorolt ásátások részleteikben inkább csak a szakembert érdeklik. Van mégis az új archaeologiai korszaknak két olyan középpontja, ahol az elvégzett munkálatok eredményeit nemcsak a kiállítási termekből vagy a múzeumokban látja az, aki Olaszországban jár, hanem ahol ezek az eredmények közvetlenül, feltalálási helyüktől el nem szakítva is, megmutatkoznak. Ez a két középpont, amelyekről szeretnénk részletesebben beszámolni: Róma és a Nápolyi-öböl.

RÓMÁT a városrendező mérnökök és archaeologusok teljesen át fogják alakítani az alatt a tizenöt év alatt, amelyet az 1929-ben véglegesen elfogadott városrendezési terv állapít meg. Az előkészítő munkák már előzőleg is folytak, 1925-től kezdve és így a hatalmas műnek 1940-re kell teljesen elkészülni. Az olasz kormány a tervet pontos térképekkel illusztrált, nagy albumalakú kötetben (Piano Regolatore di Roma, 1931, Milano) hozzáférhetővé tette a nagy nyilvánosság számára is; ezenkívül a tervek gipsz-modelljeit is kiállították a római kormányzáság, a Governatorato egyik termében.

A végső formájában sok vita és változtatás után elfogadott terv legfontosabb alapelve az, hogy Rómát három, egymástól jól elhatárolt övre osztja fel. Ez a három öv: az antik és a modern Róma, azonkívül a falakon kívül épülő, nagyrészt teljesen új városrészek. Hosszabb vita volt akörül, hogy hol és hogyan vonják meg a Roma antica határvonalát észak felé? Azok, akik a radikálisabb megoldás hívei voltak, feláldozták volna a Corso Vittorio Emanuele, a Tiberis és a Corso Umberto közötti városrészt is, részben az ott levő ókori épületmaradványok kiszabadítása kedvéért, részben pedig azért, hogy a szűk Corso Umberto forgalmának tehermentesítésére új, széles utat építsenek a Ponte Cavour irányában. Ezt a megoldást, szerencsére, eljuttették és így a Piazza Navona, a Pantheon előtti Piazza Rotonda és a Santa Maria Sopra Minerva körül levő barokk városrész, a Roma antica egyik lehangulatosabb része, megmenekült a városrendezők csákányától.

A gyökeres átrendezés alá kerülő és ókori emlékekkel teli városrészt három nagy sugárút fogja határolni. Ezek közül egy már nagyrészt el is készült. Ez a harminc méter széles út a Viktor Emmanuél-emlékmű előtt levő és az emlékműnek a Tarpeii-szikla felé eső oldalán teljesen átrendezett Foro Italico-tól indul ki, majd a régi ghetto lebontott házai közül kiszabadított Marcellus-színháza mellett elhaladva a rendezett és igen tetszetősen parkozott Piazza Bocca della Veritánál éri el a Tiberis partját; innen a folyó partján halad az Aventinus tövében, azután a kiszélesített Via della Marmoratán és a Porta Ostiensén át beletorkollik a tengerhez vezető és már a fasizmus által épített új ostiai országúiba. Kevésbé jelentékeny az az út, amely a Piazza Bocca della Veritától kiindulva az Aventinus és a Palatinus közötti völgyön a mostani Via dei Cerchi kiszélesítésével a Porta Capenánál fog csatlakozni a Colosseumhoz és Nagy Konstantin diadalívéhez vezető Via San Gregorióhoz. Ennek az útnak déli oldalán fogják parkkal körülvéve rendezni a Circus Maximusnak azután kiásásra kerülő romjait. Az ásásokat a Gircusnak a Porta Capenához közel eső részén már meg is kezdték. Az eddig kiásott épületmaradványokból következtetve az ezután kiásásra kerülő romok nem lesznek jelentékenyek, de azért ha a Passegiata Archeologica közvetlen folytatásaként, a gázgyár és zsidó temető kitelepítése után, az egész völgyet parkírozni fogják, a Palatinus déli lejtői Septimius Severus palotájának impozáns romjaival együtt végre méltó keretet fognak kapni, különösen ha a most érthetetlen módon elhanyagolt állapotban levő Palatinust is rendezni fogják.

A HÁROM SUGÁRÚT közül a legfontosabb a Marcia su Roma ezidei évfordulóján formálisan megnyitott Via Imperiale. Ez a valamennyi között legnagyobb méretűnek tervezett út a Piazza Veneziaát a Colosseummal köti össze, majd innen a Via San Giovanni kiszélesítésével a Monte Celio északi lejtőin a Lateráni-székesegyházig halad tovább és a Porta San Giovanninál torkollik bele az új Via Appiába. A Via Imperialének a Piazza Venezia és a Colosseum közötti részén vannak a már emlegetett császárfórumok és Traján vásárcsarnoka.

A Colosseumtól kiindulva az ókorban négy császárfórum sorakozott itt egymás közvetlen szomszédságában: Vespasianus, Nerva, Augustus és Trajanus fórumai. Trajanus fórumának közvetlen folytatása volt a Basilica Ulpia; ennek oldal-apsziséban állott a Columna Trajana, észak felé pedig a fórum mélyebben fekvő szintjét az Esquilinusszal kötötte össze az öt emelet magasságban emelkedő vásárcsarnok. A császárfórumokkal szemben az új sugárút déli oldalán a Capitolium lejtőire támaszkodva épült a Forum Julium, Julius Caesarnak a pharsalosi csata emlékére épített fóruma, Venus Genetrix templomával.

Mindezekből az épületekből a városrendezés megkezdése előtt szabadon csak Traján oszlopa és a Basilica Ulpia csonka oszlőparabjai állottak, azonkívül a Mars Ultor templomának néhány oszlopa a párkányzat egy részével a Via Alexandrián és a Via Bonella sarkán és a Colonnacce néven ismert, két félig földbe süllyedt oszlop a Nerva Fórumán levő Minerva-templomból. Különösen a Colonnacce volt az, amely a környék zeg-zugos síkatorai között elhanyagolt környezetével majdnem érintetlenül őrizte annak a XVIII. századbeli Rómának rom-romantikáját, amelyet Piranesi metszetei tettek halhatatlanná. Most a Forum Romanum és a császárfórumok falaira épített középkori várfal emléket őrző három torony, a Torre déllé Milizie, a Torre del Grillo és a Torre de' Conti közötti területen, el egészen a Colosseumig, a síkatorok mind eltűntek és a dísztelen, kopott sárga házakat kíméletlenül lebontották. Nem bizonyos azonban, hogy éppen a Roma antica ókon maradványainak megmentése szempontjából fogja-e a nagy vállalkozás hozni a várt eredményt és nagyon kétséges, hogy fog-e sikerülni a lebontott terület legnagyobb részén gyéren megmaradt ókori épületekromokat úgy „szisztematizálni“, hogy a Via Imperiale, mint az ókor monumentális maradványainak emlékkútja, harmonikus és a szemnek is tetsző képet nyújtson? A harmonikus kiképzésnek egyetlen súlyos akadálya mindenesetre van: a Viktor Emxnáuel-emlékmű elhibázott, ide nem illő stílusban felhalmozott márvány-tömege. Ha sok érv szól is ellene, az egyetlen megoldás mégis csak az lenne, hogy amint ez a terv fel is merült, vinnék el az egész emlékművet, darabonként szétszedve és állítanák fel ismét a Monte Marión vagy bárhol másutt, stílusához inkább megfelelő környezetben.

A Roma antica szisztematizálásának súlypontja a Via Imperiale mentén fekvő ókori épületmaradványokon van. Mussolini a városrendezés terveinek végleges elfogadása alkalmával a Capitoliumon 1930 október 28-án tartott beszédében úgy emlékezett meg ezekről a romokról, mint a császárkor fenséges emlékműveiről, amelyeknek megőrzését nem lehet csupán építészeti szükségszerűségnek tekinteni, mert azok egy dicsőséges korszak minden másnál beszédesebb dokumentumai.¹

¹ Mussolini beszédének szövegét közli a Piano Regolatore bevezetése és az idevonatkozó szavak a következők: ... Salvare Roma antica non solo nelle sue mirabili chiese, ma anche nei solenni monumenti dell'epoca imperiale, non risponde soltanto ad una necessità architettonica, ma anche al bisogno di conservare una documentazione, che in alcuni casi é unica, di memorabili eventi di quella gloriosa epoca.

A Duce által kitűzött cél elérése nagy és nehéz feladat elé állítja az építőművészeket és az archaeologusokat. Könnyű volna a feladat, ha az épületek legalább olyan épségben megmaradtak volna, mint Traján vásárcsarnoka és Mars Ultor temploma. De már Nerva fóruma és a Forum Julium romjai annyira megcsönkultak és dísztelenül kerültek ki a bontó csákányok alól, hogy ha azok az archaeologust érdeklik is, az iparművész alig tud velük mit kezdeni. Határozottan szerencsésebb a helyzet a Vespasianus fórumával és a fórumon levő Templum Facis-szal, amelyekből úgyszólván semmi sem maradt meg; itt legalább az üresen maradó részeket jól fel lehet használni parkírozás céljaira. Nagyon nehéz feladat lesz azután a Via Imperiale déli és a Forum Romanum romjaival érintkező részének elfogadható módon való kiképzése. Ezekben a részeken különben még csak a bontás munkáját végezték el, hogy Mussolini a kitűzött időben, az októbervégi évifordulón megnyithassa az új sugárut; a Venus Genetrix-templom maradványainak végleges feltárása is csak ezután fog megtörténni.

A legegőrehaladottabb állapotban van a Traján vásárcsarnokának és Augustus fórumának kiszabadítása és rendezése. A vásárcsarnok nagy hemicyklionja, amely a Basilica Ulpiával együtt a császárkor legnagyobb épülete volt, háttérben a Törre déllé Milizie nyugodt méltósággal emelkedő, zömök tornyával és a rhodosi lovagok kolostorának a Forum Augusti falára épített, szép, XV. századból származó loggiájával, pontosan azt a képet nyújtja, amilyenek ezeket a liberaziokat, illetve azok eredményét Corrado Ricci 1911-ben elkészített és fentebb már idézett „progetto“-ján láthatjuk. Traján vásárcsarnoka stílusban közeli rokonságot mutat a Colosseummal és mint ókori épületet feltétlenül már most is Róma legjelentősebb rom-emlékei közé kell soroznunk, mindjárt a Colosseum és a Pantheon után, tekintet nélkül arra, hogy a Via Imperiale valamennyi császárkorból származó emléket sikerülni fog-e úgy rendezni, hogy az nemcsak az archaeologia, hanem az esztétikus megoldás szempontjainak is megfeleljen.

Róma romantikus hajlandóságú szerelmesei között sokan vannak, akik barbár eljárásnak tartják a most folyó nagy városrendezést. De Claude Lorraine és Poussin Rómáját visszahozni már lehetetlenség. A modern élet parancsoló követelményei elkerülhetetlen szükségessé tettek valamilyen megoldást; még ha mindjárt nem is egyéb, mint szükséges rossz az, ami most történik. Valahogyan folytatni kellett azt a félbemaradt városrendezést, amelynek eredménye a város első, nagyobb közlekedési artériáinak, a Via Nazionalének, a Corso Vittorio Emmanuelének és a Via Cavournak megteremtése volt, Alessandro Vivianinak 1883-ban elfogadott tervei alapján. A „citta morte“ megőrzése egy modern és most már milliós világváros keretein belül legyőzhetetlennek látszó akadályokat jelentett és a „Piano Regolatore“ által munkába vett megoldást a körülményekhez képest mégis a legjobbnak kell tartani. Legalább is, romantikus és szentimentális indítókokon kívül, semmi komoly érv nem tette volna megokolttá, hogy megkímélnék a lebontásra került városrészeket, amelyek nem sokkal voltak különbek, mint a „slum“-ok, az angol ipari városok egészségtelen szegénynegyedei.

NÁPOLY maga amilyen kevés emléket őrzött meg az ókorból, a Nápolyi-öböl annál gazdagabb a kétezer éves múltnak napfényre kériit maradványaiban és több mint egy évszázad óta, attól az időtől kezdve, hogy a XVIII. század második felében Pompeiiben megkezdték a rendszeres ásásokat, valóban az archaeologusok paradicsoma volt.

Az utolsó tíz esztendő különösen gazdag volt archaeologiai leletekben és felfedezésekben, Nápolytól északra a cumaei Akropolison, Sibylla kultuszi helyén, Nápolytól délre pedig a két eltemetett városban: Herculaneumban és Pompeiiben.

Cumaeban Maiuri professzor az 1912-ben megkezdett, de nem-sokára félbehagyott ásásokat 1925-ben folytatta tovább. Az ásások célja az Akropolison épült Apollo-templom romjainak kiásatása és Sibylla barlangjának felkutatása volt. A Cumaeban végzett ásásoknak különösen nemzeti jelleget adott Vergilius születésének 1930-i kétezredik évfordulója, amelyet a fasiszta Olaszország nemzeti ünnepnek tekintett. Vergilius születésének évfordulója kínálkozott egyik legjobb alkalomnak arra, hogy a fasizmus felébressze az olasz tömegekben az érdeklődést az antik mult, mint a nemzeti büszkeség egyik legértékesebb alkotó eleme iránt.

Az 1930-i évfordulóra Cumaeban sok értékes lelet került elő. Fenn a tengerpart mellett közvetlenül emelkedő, ötven-hatvan méter magas Akropolis tetején kiásták, a jóshely jelentőségéhez képest elég szerény méretű, Apollo-templom romjait, több a kultuszi helyhez tartozó és részben már a császárkorból származó épület romjaival együtt. A munka itt még mindig folyik és ha készen lesz, a cumaei Atropolis Nápoly környékének egyik legszebb, megnézésre legérde-mesebb látnivalója lesz. A vulkanikus természeténél fogva egészen sajátos vidék sok szőlőjével nem is annyira Apollóra, mint Dionysusra emlékeztet. Fenn a tenger felé merészen emelkedő Akropolis tetejéről a Nápolyi-öböl környékének egyik legszebb kilátása nyílik. A képből hiányzik a Vezúv, sőt maga Nápoly is, de szemben van Ischia szigete a merészen emelkedő Monte Epomeóval és a vedutát a vergiliusi költészet két jól ismert helye zárja be: délre közvetlen közelségben a Misenumi-hegyfok, ahonnan Aeneas elindult, hogy Sibyllával az Avemusi-tónál leszálljon az alvilágba északra pedig, jóval messzebb, Caieta hegyfoka. Maiuri professzornak a cumaei ásásokért nemcsak az archaeologusok lehetnek hálásak, hanem mindenki, akinek szívéhez közel áll ennek az inkább görög, mint római délolasz vidéknek misztikus szépsége.

A cumaei ásások legfontosabb felfedezése csak az idei nyár végén történt meg. Sibylla barlangjának kutatása közben Mainri professzor egészen véletlenül ráakadt arra a hosszú folyosóra és a tenger felé nyíló, óriás méretű barlangra, amely pontosan megfelel azoknak a leírásoknak, amelyeket az Aeneis hatodik énekében és ókeresztény íróknál találunk. Ezzel a felfedezéssel az ókor egyik igen fontos és nagy tiszteletben álló kultuszi helyét sikerült megtalálni, meglepően ép, majdnem érintetlen állapotban.

A vergiliusi évforduló adott ösztönzést arra is, hogy restaurálják benn Nápolyban a Piedigrottánál levő Vergilius sírját. Ebből a dísz-

telenségig egyszerű kolumbáriumból, amely egy patricius család temetkezési helye lehetett, esztétikai szempontból is meglepően szép emlékművet alkotott a restaurálás nagy műgonddal és hozzáértéssel elvégzett munkája. A vulkanikus tufasziklába vágott zeg-zugos barlang vagy grotta, amely a szirakuzai latomiákra emlékeztet, dantei komorság hangulatát kelti és a grotta mellett fantasztikus valóságérzéssel, mintha a levegőben lebegne, úgy emelkedik a magasba a méhkashoz hasonló kolumbárium. A kolumbárium belsejébe két oldalról a sziklába vágott szűk ajtó vezet. A két ajtón és a felettük levő apró, négyszögletes nyílásokon vetődik be egy kevés fény a szűk, kis kamrácskába, ahol a falba vájt polcokon álltak valamikor az urnák az ide temetett halottak hamvaival. Most üres az egész, csak a közepén áll egy antik bronz tripous, háromlábú, illat-áldozat céljaira használt oltár és egy egyszerű felirat emlékeztet Vergiliusra, akinek hamvai a hagyomány szerint ebben a kolumbáriumban pihentek.

Sorrendben tovább haladva, Pompeii és Herculaneum következik. Pompeiiben az új ásások a Via Abbondanzán, a város még fel nem tárt felében megkezdődtek már 1912-ben, de a legutóbbi évekig itt is kevés történt és csak körülbelül 1924 óta folytak nagyobbarányú ásások. A legértékesebb lelet 1931-ben került elő. Ez a Casa di Menandro ezüst kincse volt, egy gazdag, valószínűleg kereskedő családnak a ház pincéjének „safe“-jében őrzött, száznál több darabból álló asztali ezüstkészlete. Az érintetlen szépségükben megőrzött és művészileg is nagy értékű ezüst tárgyakat a nápolyi Museo Nazionale-ban őrzik.

A Pompeiiben folyó új ásásoknál sokkal nagyobb jelentősége van a herculaneumi ásásoknak. Herculaneum kiásása sokkal nehezebb és költségesebb vállalkozás, mint Pompeiié, mert míg Pompeiit könnyen eltávolítható hamu- és lapilli-rétegből kell kiásni, Herculaneumot a Vezúv lejtőin lefolyó és idővel megkövesedett vulkáni iszap temette el. Azonkívül Herculaneum felett modern város is épült, Resina. Az ásásokat tehát a modern épületek lebontásával kell kezdeni és csak azután kell leásni, a legtöbb helyen tizenöt-húsz méter mélységbe és bontani le az ókori épületekről a megkövesedett vulkáni iszapot vagy fejtem ki belőle a házakban talált legkülönbözőbb tárgyakat.

Az ásások eddigi eredményei azt mutatják, hogy megérték a több millió líra költséget, amelybe eddig kerültek és azt a sok fáradtságot, amellyel az eltemetett házak kibontása és a legapróbb részletekig való felkutatása jár. Herculaneum mint város egészen más jellegű volt, mint a zajos, leginkább jómódú kereskedők által lakott Pompeii. Csendes, tengerparti városka lehetett Herculaneum és amint azt világosan meg lehet állapítani, az ókorban kinn feküdt közvetlenül a tengerparton. Valószínűleg fürdőhely is lehetett, amelyet kellemes fekvéséért és egészséges éghajlatáért sokan kerestek fel, akárcsak a modern Sorrentót. Herculaneumban szegények és gazdagok, a legkülönbözőbb társadalmi osztályokhoz tartozó emberek laktak együtt. Legalább is az eddig kiásott házak között meg lehet találni a legegyszerűbbet is, a Pompeiiből ismert alaprajzú házat néhány lakóhelyiségre egyszerűsítve. De van olyan ház is, amely egykori gazdája

jólétéről, gazdagságáról tanúskodik. A legszebb valamennyi között a ház romjai között talált két márvány szarvasszoborról elnevezett Casa dei Cervi, ahol a tágas peristylumot Plinius villájának leírásából ismert, de Pompeiiben ismeretlen fedett folyosó, sottoportico, veszi körül.

A kiásott épületekből lehetőleg semmit nem visznek el a múzeumokba, hanem mindent a feltalálás helyén hagynak és vagy egy vitrinben gyűjtik össze az előkerült apróbb, fémből vagy karbonizált fából való használati tárgyakat, vagy amit lehet, el sem mozdítanak a helyéről: az ágy mellett ott áll a sárgásszínű márványból készült asztalka, a konyhában a tűzhelyen a főzőedények és a Casa dei Cervi zárt udvarában a működésbe helyezett apró szökőkút a vizet a helyén hagyott öncsőveken át kapja.

NÁPOLYTÓL DÉLRE, főként a Tirrén-tenger partvonalán, a Tarentumi-öbölben és Szicíliában, Magna Graecia romvárosai adnak munkát az archaeologusoknak. Nagyobb ásatások az utóbbi években Paestumban voltak, közel Nápolyhoz, ahol a városfalat és az erőd-szerű tomyokkal megerősített kapukat, a fórumot, színházat és egy római korból származó amphitheatrumot ástak ki. De voltak alig feltárt romvárosok is, mint Velia, az ókoriak Eleája, Xenophanes és Parmenides városa, Pahnurus hegyfoka mellett Campania legdélibb részén vagy Himera, Szicília északi partján, amelyeket csak a legutóbbi évek ásatásai alatt kutattak át.

Nagyobb ásatásokat végeztek a gyarmati Olaszországban is, a tripoliszi Leptis Magnában és a libyai Sabrathában, amely Domitüla, Vespasianus feleségének lakóhelye volt. A páduai egyetem archaeologusai az egyiptomi Tebtunisban egy görög-római korból származó város romjait ásták ki és több helyen folytak és folynak most is az ásatások a Dodekanesosnak olasz uralom alá került szigetem, — különösen szép eredménnyel Rhodos (Rodi) szigetén, melyből Itália nyugati civilizádójú múzeumot varázsol.

MÁTHÉ ELEK